

ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΚΟΝ ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΓ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ

(Chevetogne τοῦ Βελγίου, 22-26 Σεπτεμβρίου 1969)

Γεγονὸς πανθομολογούμενον εἶναι ὅτι μεταξύ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἰδιαιτέρως ἑστέρηται τοῦ πρακτικοῦ πνεύματος τοῦ Μ. Βασιλείου καὶ τῆς θεολογικῆς ὀξυνοίας τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ἐν τούτοις ὑπερτερεῖ τῶν δύο ἄλλων Καππαδοκῶν κατὰ τὸ φιλοσοφικὸν βάθος. Ἄξισημείωτος τυγχάνει ἡ προσπάθειά του, ὅπως συστηματικῶς ἐκθέτῃ τὰς ἀληθείας τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐναρμονίζων αὐτάς πρὸς τὰ φιλοσοφικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς του. Ὅθεν εὐλόγως καθίσταται ἡ κατὰ τὰς τελευταίας ἰδίᾳ δεκαετηρίδας παρατηρουμένη στροφή πρὸς συστηματικὴν μελέτην τῆς διδασκαλίας τοῦ ὡς ἄνω Πατρὸς ἐνισχυθεῖσα καὶ ὑπὸ τῆς ὑπὸ τοῦ διαπρεποῦς φιλόλογου Werner Jaeger ἀρξαμένης καὶ τῇ βοήθειᾳ πλειάδος συνεργατῶν του ἐπιτυχῶς συνεχιζομένης κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐκδοσιν τοῦ W. Jaeger μεγάλως ἐβοήθησαν εἰς τὴν ἀνθισιν τῶν περὶ τὸν Γρηγόριον σπουδῶν αἱ ἐξαιρέτοι μονογραφίαι τῶν Hans Urs von Balthasar (*Présence et pensée. Essai sur la philosophie religieuse de Grégoire de Nysse*. Paris 1942) καὶ τοῦ νῦν καρδιναλλοῦ Jean Daniélou (*Platonisme et théologie mystique. Essai sur la doctrine spirituelle de saint Grégoire de Nysse*. Paris 1944). Συγχρόνως πρὸς τοὺς ἀνωτέρω κορυφαίους ἐπιστήμονας ἀξιόλογοι θεολόγοι, φιλόλογοι καὶ ἱστορικοὶ ἐστρεψάν ἀμέριστον τὴν προσοχὴν των εἰς τὸν μέγαν ἐπίσκοπον τῆς Νύσσης.

Ἀπόδειξιν τοῦ γενικοῦ πρὸς τὸν Γρηγόριον ἐνδιαφέροντος ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἐν ἐκ τῶν «Master themes» (γενικῶν θεμάτων) τοῦ ἐν Ὁξφόρδῃ συγκληθέντος Εἰς Διεθνούς Πατρολογικοῦ Συνεδρίου (18-23 Σεπτεμβρίου 1967) ἡσχολήθη εἰδικῶς μὲ τὸν Γρηγόριον Νύσσης. Τότε ἐρρίφθη καὶ ἡ ἰδέα τῆς συγκλήσεως εἰδικῆς ομάδος, ἡ ὁποία θὰ ἡσχολεῖτο εἰδικῶς μὲ τὴν μελέτην ὠρισμένων πτυχῶν τῆς πολυσχιδοῦς προσωπικότητος καὶ τοῦ λαμπεροῦ ἔργου τοῦ εἰρημένου Πατρὸς.

Τὸ Συνέδριον ἔλαβε χώραν ἐν Chevetogne τοῦ Βελγίου ἀπὸ τῆς 22ας μέχρι τῆς 26ης Σεπτεμβρίου τοῦ παρελθόντος ἔτους ἔχον ὡς εἰδικώτερον θέμα: «Ἁγία Γραφή καὶ φιλοσοφικὴ παιδεία κατὰ τὸν Γρηγόριον Νύσσης». Ὁργανώθη ὑπὸ τοῦ «Κέντρου ἐρεύνης τοῦ μετακλασικοῦ Ἑλληνισμοῦ» τῆς Σορβόννης τοῦ διευθυνομένου ὑπὸ τῆς καθηγήτριας κ. Marguerite Harl. Καίτοι τὸ Συνέδριον τοῦτο ἔστερεῖτο ἐπ.σήμευ χαρακτῆρος, ἐν τούτοις προεκάλεσεν ἀμέριστον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ πλείστου τῶν εἰδικῶν περὶ τὸν Ἁγ. Γρηγόριον ἐπιστημόνων τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς. Τούτου συμμετέσχον περὶ τοὺς τριάκοντα ἐπιστήμονες ἐξ Αὐστρίας, Βελγίου, Γαλλίας, Γερμανίας, Ἑλλάδος, Ἰταλίας, Ὀλλανδίας, Ἡνωμένων Πολιτειῶν καὶ Καναδᾶ. Κατωτέρω θὰ παρατεθῶσιν ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ τὰ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συνεδρίου λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς σπουδαιότητος τούτου καὶ ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς πλευρᾶς παρὰ τὸν ἀκραιφνῆ ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα τούτου. Σημειωτέον ὅτι τούτου προήδρυσεν ὁ καρδιναλίος Jean Daniélou καὶ ἡ καθηγήτρια τῆς Σορβόννης κ. Marguerite Harl, ὡς καὶ τινες ἐκ τῶν συμμετασχόντων καθηγητῶν.

Τὴν 23ην Σεπτεμβρίου ἐγένοντο τρεῖς εἰσηγήσεις πληροφοριακοῦ χαρακτῆρος. Ἡ δὲ

Hadwig Hörner ἀνεφέρθη ἀρχικῶς εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ W. Jaeger ἀρξαμένην κριτικὴν ἔκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου, εἰδικώτερον δὲ ὠμίλησε περὶ τῆς σημασίας τῆς μελέτης τῆς ἱστορίας τοῦ κειμένου καὶ περὶ τῶν διαφόρων προβλημάτων, τὰ ὅποια ἀντιμετωπίζουν σήμερον οἱ ἐκδότες τῶν ἐπὶ μέρους ἔργων τοῦ Γρηγορίου.

Ὁ Δρ. Gebhard May ὠμίλησε περὶ τῆς χρονολογήσεως τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἔργων τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου. Ὡς ἐτόνισε δέ, ἐὰν διὰ τὴν πρώτην δυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν εἰς ἱκανοποιητικὰ συμπεράσματα, δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ αὐτὸ προκειμένου περὶ τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου, διότι κυρίως ἐλλείπουν αἱ ἐξωτερικαὶ μαρτυραὶ πρὸς ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τῶν ἔργων. Διὰ τῆς μελέτης τοῦ λεξιλογίου καὶ τῆς ἐρεύνης τῆς διδασκαλίας ἐκάστου ἔργου εἰς τὰ πλαίσια τῶν τριαδολογικῶν καὶ χριστολογικῶν ἐρίδων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν εἰς ὠρισμένα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀσφαλῆ καὶ ἀναντίλεκτα συμπεράσματα.

Εἰς τὴν τρίτην εἰσήγησιν τῆς πρώτης ἡμέρας ὁ καρδιάλιος Jean Daniélou ἀνέφερε τὰ περὶ τῶν συγχρόνων τάσεων εἰς τὰς περὶ τὸν Ἁγ. Γρηγόριον τὸν Νύσσης ἐρεύνας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μελετῶν τῶν τελευταίων ἐτῶν. Ὁ διαπρεπὴς ὠμιλητὴς ἠσχολήθη ἀλληλοδιαδόχως μὲ τὴν φιλοσοφίαν, τὴν θεολογίαν καὶ τὴν πνευματικότητα τοῦ Γρηγορίου. Ὁ Γρηγόριος, ὡς ἐτόνισε, ἦλθεν εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν μετὰ τῶν νεοπλατωνικῶν καὶ τῶν στωϊκῶν συγγραμμάτων, εἶναι ὅμως ὡς συγγραφεὺς ἐκλεκτικὸς καὶ πρωτότυπος. Χρησιμοποιεῖ τὸ λεξιλόγιον τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐποχῆς του, δίδει ὅμως εἰς αὐτὸ νέον περιεχόμενον. Εἰς τὸ θεολογικὸν πεδίου ὁ Γρηγόριος ἐδέχθη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Φίλωνος καὶ τοῦ Ὁριγένους. Νεώτεροι ἐρευνῆται ὀμιλοῦν καὶ περὶ πιθανῆς ἐπίδράσεως τοῦ Εἰρηναίου καὶ τῆς ἀσιατικῆς Σχολῆς. Ἡ θεολογικὴ ἀνθρωπολογία τοῦ Γρηγορίου ἐξακολουθεῖ νὰ προκαλῆ ἀδιάπτωτον τὸ ἐνδιαφέρον. Ὁσαύτως ἡ περὶ Τριάδος διδασκαλία του ἀκολουθεῖ σαφῶς τὴν γραμμὴν τῆς Νικαίας καὶ εἶναι ὀλιγώτερον δυσμενῆς ἔναντι τοῦ Μαρκέλλου Ἀγκύρας ἢ οἱ ἄλλοι Καππαδόκαι. Ἀξίωσημείωτος εἶναι καὶ ἡ προσπάθειά του, ὅπως διαμορφώσῃ μίαν θεολογίαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Εἰς τὸν τομέα τῆς «πνευματικότητος» (Spiritualité) κύριον πρόβλημα τυγχάνει τὸ τῆς σχέσεως τοῦ Γρηγορίου πρὸς τὸν Μεσσαλιανισμὸν καὶ τὸ τῆς συγγραφῆς τοῦ «De Instituto christiano». Οἱ ἐρευνῆται δὲν ἔχουν καταλήξει ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἀκόμη εἰς ἱκανοποιητικὰ συμπεράσματα.

Κατὰ τὴν ἀπογευματινὴν συνεδρίαν τῆς 23ης Σεπτεμβρίου ἐγένοντο σύντομοι ἀνακοινώσεις ὑφ' ἐνὸς ἐκάστου ἐκ τῶν τριάκοντα συνέδρων ἀναφερόμεναι κυρίως εἰς τὰς τελευταίας ἐπὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης ἐρεύνας των. Ἡ τοιαύτη ἀμοιβαία ἐνημέρωσις ἐθεωρήθη ἀπαραίτητος πρὸς ἀποφυγὴν ἐνδεχομένης ἀπασχολήσεως πλειόνων ἐρευνητῶν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ θέμα.

Τὴν Τετάρτην 24ην Σεπτεμβρίου ἐγένοντο τέσσαρες εἰσηγήσεις ἀναφερόμεναι εἰς τὸ γενικώτερον θέμα τῆς θέσεως, ἣν λαμβάνει ὁ Γρηγόριος ἔναντι τῆς Βίβλου καὶ τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς. Ἐκαστος εἰσηγητῆς ἐμελέτησε κείμενα προερχόμενα ἐξ ἔργων τοῦ Γρηγορίου διαφόρου φιλολογικῆς μορφῆς. Ἀξίωσημείωτος εἶναι ἡ προσέγγισις τῶν τεσσάρων εἰσηγήσεων εἰς τὰ συμπεράσματά των παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οὗτοι ὠρμήθησαν ἐκ διαφόρου ἑκαστος βάσεως.

Ἡ δις Mariette Canevet εἰσηγήθη τὸ θέμα: «Ἐρμηνεία τῆς Ἁγ. Γραφῆς καὶ Θεολογία εἰς τὰ «πνευματικὰ» ἔργα τοῦ Ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Νύσσης» καὶ εἰδικώτερον εἰς τὸ «Ἄσμα Ἄσμάτων» καὶ τὸ «Περὶ τοῦ βίου τοῦ Μωυσέως» ἔργον. Τὰ μελετηθέντα θεολογικὰ ἀποσπάσματα διηρέθησαν εἰς δύο κατηγορίας. Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκουν ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὅποια διατυπῶνται μία προϋπάρχουσα πάσης ἐρμηνείας θεολογικὴ διδασκαλία (π.χ. τὰ περὶ τῆς θείας ὑπερβατικότητος, ἡ διδασκαλία δῆλον ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι αἴτιος τοῦ κακοῦ κτλ.) καὶ εἰς ἐκεῖνα ἄτινα ἀφοροῦν εἰς τὴν θεολογικὴν διερεύνησιν ὠρισμένων ἐκφράσεων τῆς Ἀ-

γίας Γραφῆς. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ δις Canevet ἐμελέτησε τὴν θέσιν ἐκάστης θεολογικῆς διατυπώσεως ἐντὸς τῆς καθόλου «πνευματικῆς» ἐρμηνείας τοῦ Γρηγορίου, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἐξήτασε τὸν λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Γρηγόριος δίδει τὴν α' ἢ β' ἐρμηνείαν εἰς τὸ πρὸς ἐπεξήγησιν ἀγιογραφικῶν κείμενων, ὡς καὶ ἐὰν ἡ ἐρμηνεία αὐτοῦ ἀπαντᾷ εἰς τοὺς προγενεστέρους Πατέρας ἢ εἶναι πρωτότυπος, πρὸς δὲ ἐὰν αὕτη ἐκφράζη θεολογικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς ἢ τοῦ συγγραφέως. Ἡ ἀξιόλογος αὕτη εἰσήγησις, ἥτις ἐνετοπίσθη κυρίως εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων ἀπέδειξε ὅτι ὑπάρχει ἐν θεολογικῶν σχέδιον εἰς τὴν δομὴν τοῦ ὡς ἄνω ἔργου. Ἐνίοτε ἡ παραδοσιακὴ ἐρμηνεία ἐπηρεάζει τὴν θεολογίαν του. Συνήθως ὁμοίως αἱ θεολογικαὶ ἰδέαι τοῦ Γρηγορίου κατευθύνουν τὴν ἐρμηνείαν αὐτοῦ. Βάσις τῆς θεολογίας αὐτοῦ εἶναι τὸ μυστήριον τῆς Σαρκώσεως, τὸ ὁποῖον δημιουργεῖ μίαν νέαν σχέσιν μεταξὺ τοῦ κτιστοῦ (τῆς κτιστῆς δημιουργίας) καὶ τοῦ Ἀκτιστοῦ (τοῦ Θεοῦ). Τὸ μυστήριον τῆς Σαρκώσεως ἐντάσσεται ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου εἰς ὄντολογικὰς κατηγορίας εἰς βάρος ἐνίοτε μιᾶς ἱστορίας τῆς Σωτηρίας (παραγνώριστις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης). Τοῦτο συμφωνεῖ πρὸς τὴν καθόλου τάσιν τοῦ Γρηγορίου, ὅπως ἐρμηνεύη τὴν Ἄγ. Γραφὴν κατὰ τρόπον μὴ ἐρχόμενον εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ λογικοῦ (ἀναζητεῖ πάντοτε τὴν «ἀκολουθίαν»).

Ἡ εἰσήγησις τοῦ π. Michael van Parys ἐπιγραφομένη «Ἐρμηνεία τῆς Ἄγ. Γραφῆς καὶ Θεολογία εἰς τὰ κατὰ τοῦ Εὐνομίου ἔργα τοῦ Γρηγορίου τοῦ Νύσσης», ἐνδιατρίψασα περὶ τὴν θεολογίαν τοῦ Γρηγορίου ἐπὶ τῇ βάσει κυρίως τῶν γραφικῶν χωρίων Παροιμ. 8,22, Εὐαγγ. Ἰωάννου 20,17 καὶ Ματθαίου 28,19 ὠδήγησε δι' ἄλλης ὁδοῦ εἰς ἀνάλογα συμπεράσματα. Τὰ χωρία ταῦτα ἡρμηνεύοντο ὑπὸ τῶν ἀρειανῶν καὶ εἰδικώτερον ὑπὸ τοῦ Εὐνομίου κατὰ τὸ ἴδιον, διὸ καὶ ἠναγκάσθησαν οἱ ὀρθόδοξοι συγγραφεῖς νὰ ἐμβαθύνουν περισσότερον εἰς αὐτά. Ὁ Γρηγόριος δι' αὐτῶν ἐμβαθύνει εἰς τὸ μυστήριον τῆς ἐν Χριστῷ θείας οἰκονομίας. Ἡ τοιαύτη προσπάθεια ἐμβαθύνσεως ἐπέδρασεν ἀναντιλέκτως ἐπὶ τῆς θεολογικῆς αὐτοῦ σκέψεως. Ἐν τῇ προσπάθειᾳ μιᾶς λογικῆς κατὰ τὸ δυνατόν διασαφήσεως τοῦ ἀνεξιχνιάστου μυστηρίου ὁ Γρηγόριος ὠδηγήθη εἰς μίαν συστηματικὴν θεώρησιν τῶν ὑφισταμένων σχέσεων τῆς ἐν Χριστῷ «οἰκονομίας» καὶ τῆς «Θεολογίας».

Ἡ τρίτη εἰσήγησις γενομένη ὑπὸ τοῦ κ. Robert Wilken ἀφεώρα εἰς τὸ θέμα «Θεολογία καὶ ἐρμηνεία τῆς Ἄγ. Γραφῆς εἰς τὰς πασχαλίας ὁμιλίας τοῦ Ἄγ. Γρηγορίου τοῦ Νύσσης». Ἡ σύγκρισις τῶν ὁμιλιῶν τούτων μετὰ τῆς πρὸ αὐτοῦ πασχαλίου γραμματείας ἀνερχομένης μέχρις αὐτοῦ τοῦ Μελλίτωνος Σάρδεων καὶ μέχρι τῶν μεταγενεστέρων «Πασχαλίων ὁμιλιῶν» τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας ἐπέτρεψε νὰ μελετηθῇ εἰδικώτερον ἢ Ἀνάστασις τοῦ Κυρίου ἐν σχέσει πρὸς τὰς περὶ χρόνου καὶ καινῆς κτίσεως ἀντιλήψεις τοῦ Γρηγορίου. Ἡ ἀνάπτυξις ἐγένετο κυρίως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐρμηνείας τῶν χωρίων Ζαχαρίου 14,7, Ἡσαίου 65,17 καὶ Ψαλμ. 117,24.

Ἡ τετάρτη καὶ τελευταία εἰσήγησις ἡ ἀναφερομένη εἰς τὸ γενικώτερον θέμα «Ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης καὶ ἡ Ἄγ. Γραφή» ἐγένετο ὑπὸ τῆς κ. Monique Alexandre, ἐπεγράφετο δὲ «Ἡ θεωρία τῆς ἐρμηνείας εἰς τὰ ἔργα Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου καὶ εἰς τὴν Ἑξαήμερον τοῦ Γρηγορίου Νύσσης». Ἀπὸ ἐρμηνευτικῆς ἐπόψεως κρινόμενα τὰ ἔργα ταῦτα χαρακτηρίζονται ὡς προσκεκολλημένα εἰς τὴν κατὰ γράμμα ἐρμηνείαν, ἀναζητεῖται ὁμοίως ἐν αὐτοῖς περισσότερον ἢ εἰς τὰ ἔργα τοῦ Βασιλείου ἢ βαθύτερα ἔννοια τοῦ κειμένου. Ὁ Γρηγόριος παραλλήλως πρὸς τὸν Βασίλειον ἀκολουθεῖ εἰς τὴν ἐρμηνείαν του τὸν Ὁριγένη, τοῦ ὁποῖου ὁμοίως ἀπορρίπτει ὠρισμένας διδασκαλίας. Ἐρμηνεύων τὰ πρῶτα κεφάλαια τῆς Γενέσεως προσπαθεῖ νὰ ἐναρμονίσῃ τὴν περὶ κόσμου καὶ ἀνθρώπου ἀντίληψιν τῆς ἐποχῆς του πρὸς τὰ βιβλικὰ δεδομένα. Τὴν προσπάθειαν ταύτην διαβλέπομεν ὑπὸ διάφορον μορφήν καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ἔργα τοῦ Γρηγορίου τὰ ὑπομνηματίζοντα τὴν Ἄγ. Γραφήν. Οὕτω διαβλέπει τις, ὅτι τὰ δύο προαναγραφέντα ἔργα διαφέρουν πολὺ ὀλιγώτερον τῶν λοιπῶν ἢ ἔσον θὰ ἦτο δυνατόν ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ ὑποθέσωμεν.

Ἡ συνεδρίασις τῆς Πέμπτης 25ης Σεπτεμβρίου ἀφεώρα εἰς τὸ θέμα «Ἡ φιλοσοφικὴ παιδεία τοῦ Γρηγορίου Νύσσης». Ἐγένοντο δύο εἰσηγήσεις. Ἐν πρώτοις ὠμίλησεν ὁ καθηγητὴς κ. Ekkehard Mühlenberg ἔχων ὡς θέμα «Ἡ φιλοσοφικὴ παιδεία Γρηγορίου τοῦ Νύσσης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κατὰ τοῦ Εὐνομίου ἔργων του». Τὸ φιλοσοφικὸν καὶ θεολογικὸν σύστημα τοῦ Εὐνομίου χαρακτηρίζεται ἐκ τῆς προσπάθειας μιᾶς λογικῆς συστηματοποιήσεως. Κατὰ τὸν κ. Mühlenberg ἡ ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου ἀναίρεσις στηρίζεται μόνον εἰς τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ παιδείαν. Ὁ Γρηγόριος θεωρεῖ τὸ «ἄπειρον» τοῦ Θεοῦ ὡς ἰδέαν σύμφωνον πρὸς τὴν φύσιν αὐτοῦ. Ὁ εἰσηγητὴς ὠμίλησεν ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ περὶ τῆς ὑφισταμένης σχέσεως τῶν ἑνωϊῶν ἔργων—οὐσία—φύσις. Τὰς πηγὰς τῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν τοῦ Γρηγορίου ἀνεζήτησεν εἰς τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς τὴν κοσμολογίαν τοῦ Ὀριγένους καὶ εἰς μίαν ἀντίθεσιν τούτου πρὸς τὸν νεοπλατωνισμόν.

Τὸ θέμα τῆς δευτέρας εἰσηγήσεως τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν φιλοσοφικὴν παιδείαν τοῦ Γρηγορίου ἦτο «Ἡ θεολογικὴ βᾶσις καὶ αἱ φιλοσοφικαὶ προϋποθέσεις τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ἐνότητος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸν Γρηγόριον Νύσσης». Ὁ ὠμιλητὴς κ. Reinhardt Hübner ἐμελέτησε τὴν περιπεπλεγμένην καὶ διαμφισβητουμένην σχέσιν, ἥτις ὑφίσταται κατὰ τὸν Γρηγόριον μεταξὺ τῆς ἐνότητος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ πηγὴ τῆς τοιαύτης ἰδέας περὶ τῆς ἐνότητος δὲν εἶναι κατὰ τὸν εἰσηγητὴν πλατωνικὴ, ὡς πολλοὶ τῶν ἐρευνητῶν ὑπεστήριξαν. Ὁ Γρηγόριος ἐχρησιμοποίησε στωϊκὰς ἰδέας, ἵνα ἐρμηνεύσῃ τὰς βασικὰς θεολογικὰς διδασκαλίας τοῦ παρελθόντος (Μάρκελλος Ἀγκύρας, Εἰρηναῖος, Βαλεντινιανὸς) ὑπὸ τὰς δεδομένας περιστάσεις τῆς ἐποχῆς του (πολεμικὴ κατὰ τὸν Εὐνομίου καὶ Ἀπολιναρίου).

Τέλος, σημειωτέον, ὅτι μὴ συνεδρία ἀφιερώθη εἰς τὴν ἀπὸ κοινουῦ μελέτην ἀποσπάσματος ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου. Πρὸς τοῦτο ἐχρησιμοποιήθη σύντομον ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ «Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως» ἔργου τοῦ εἰρημένου Πατρός.

Κατὰ τὴν τελευταίαν συνεδρίαν τῆς Παρασκευῆς 26ης Σεπτεμβρίου ἡ καθηγήτρια κ. Marguerite Harl διεχάραξεν ἐπιμελῶς τὴν πορείαν, τὴν ὅποιαν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσουν αἱ μελλοντικαὶ ἔρευναι ἐπὶ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. Ἀπὸ ἱστορικῆς πλευρᾶς θὰ ἠῤυχετό τις μίαν πληρεστέραν προσωπογραφίαν τοῦ Γρηγορίου (δὲν ἔχει μελετηθῆ ἔπαρκῶς ὁ Γρηγόριος ὡς ἄνθρωπος, ὡς ἐπίσκοπος κλπ.) καὶ μίαν ἐνδελεχεστέραν καὶ διονυχιστικωτέραν ἔρευναν τοῦ προβλήματος τῆς χρονολογήσεως τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ. Ἀπὸ φιλολογικῆς πλευρᾶς εἶναι ἀναγκαῖα μία βαθυτέρα μελέτη τῆς γλώσσης τοῦ Γρηγορίου. Ὁ πλήρης πῖναξ τῶν Ἑλληνικῶν λέξεων, ὁ ὁποῖος θὰ δημοσιευθῆ εἰς τὴν σειράν τῶν κριτικῶν ἐκδόσεων τῶν ἔργων τοῦ Γρηγορίου, θὰ βοηθήσῃ σημαντικῶς εἰς τὸν εἰρημένον τομέα. Εἰς τοῦτο θὰ ἐβοήθει ἔπαρκῶς καὶ ὁ ὑπομνηματισμὸς τῶν σπουδαιότερων ἐκ τῶν ἔργων του.

Ὡσαύτως δέον ὅπως μελετηθοῦν περισσότερον ἢ θέσις τοῦ Γρηγορίου ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως καὶ αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς Βασιλείου Καισαρείας, Ἀθανάσιον Ἀλεξανδρείας, Μάρκελλον Ἀγκύρας, Ὀριγένη καὶ Εἰρηναῖον. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν προκειμένου καὶ περὶ τῆς ἐξαρτήσεώς του ἐκ τῆς λογικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας κλπ. Ἐνδιαφέρουσα θὰ ἦτο καὶ ἡ μελέτη τοῦ Γρηγορίου ἡ ἀφορῶσα εἰς τὰ πλαίσια τῆς λειτουργικῆς καὶ κατηχητικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ὡσαύτως περαιτέρω ἐξονυχιστικῆς ἐρευνῆς χρῆζει τὸ θέμα τῆς ἐρμηνείας τῆς Ἀγ. Γραφῆς κατὰ τὸν Γρηγόριον. Ποία εἶναι ἡ θέσις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς τὴν ἐρμηνείαν του καθόλου καὶ ποία ἡ σημασία τῶν βιβλικῶν δεδομένων εἰς τὰς θεολογικὰς αὐτοῦ συνθέσεις;

Τὸ Συνέδριον παρὰ τὸ περιορισμένον τοῦ χρόνου καὶ τῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἐθίγησαν, ἐστέφθη ὁμολογουμένως ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας. Εἰς τοῦτο ἐβοήθησεν οὐ μόνον ἡ ἀρτία ὀργάνωσις, ἀλλὰ καὶ ὁ τόπος εἰς τὸν ὁποῖον συνεκλήθη. Ἡ μὲν Chevetogne δὲν προσέφερε μόνον τὸ ὠραῖον καὶ ἐπιβλητικὸν φυσικὸν περιβάλλον, ὡς καὶ τὰ πλούσια ὑλικά μέσα,

ἀλλὰ καὶ μίαν πνευματικὴν ἀτμόσφαιραν ἀπαραίτητον διὰ τοιούτου εἴδους συνέδρια. Εὐχὴ ὅλων ὑπῆρξε νὰ συγκληθῆ μετὰ διετίαν ἢ τριετίαν πάλιν ἐν ἀνάλογον Συνέδριον. Σημειοῦμεν ἀπὸ τοῦδε ὅτι εὐχῆς ἔργον θὰ ᾔτο νὰ μελετηθῆ περισσότερο ὁ Γρηγόριος οὐχὶ μόνον ὡς ἐρμηνευτῆς καὶ φιλόσοφος ἀλλὰ καὶ ὡς θεολόγος καὶ δὴ ἐντὸς τοῦ κλίματος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως.

Ἄς ἐπιτραπῆ ἐν τέλει νὰ παραθέσωμεν χωρίον τοῦ ἁγ. Βερνάρδου, τὸ ὁποῖον ἀνέγνωσε εἰς τὴν τελευταίαν συνεδρίαν ὁ ἐξ Ὀλλανδίας καθηγητῆς κ. Van Winden. Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ἀφορᾷ εἰς τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους αὐτὸς ὁ Γρηγόριος θὰ ἐπεθύμει νὰ ἀπευθύνῃ εἰς πάντας. Καὶ τοῦτο, διότι ὑφίσταται πάντοτε ὁ κίνδυνος διὰ τῆς μελέτης τοῦ γράμματος νὰ καταστρέψωμεν ἢ τοῦλάχιστον νὰ παραθεωρήσωμεν τὸ Πνεῦμα. Ὁ ἁγ. Βερνάρδος ἀναγράφει:

«Sunt namque, qui scire volunt eo fine tantum ut sciant; et turpis curiositas est; et sunt, qui scire volunt, ut sciatur ipsi; et turpis vanitas est; et sunt item, qui scire volunt, ut scientiam suam vendant, verbi causa pro pecunia, pro honoribus; et turpis caestus est; sed sunt, qui scire volunt ut aedificent; et caritas est; et item sunt, qui scire volunt, ut aedificentur; et prudentia est». (S. Bernardi, Serm. XXXVI in Cantica).

ΣΤ' ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

(Ὁξφόρδη, 6-11 Σεπτεμβρίου 1974).

Ἀπὸ τῆς 6ης μέχρι καὶ τῆς 11ης Σεπτεμβρίου ἐ.ε. ἔλαβε χώραν ἐν Ὁξφόρδῃ τὸ ΣΤ' Διεθνὲς Συνέδριον Πατρολογικῶν Σπουδῶν. Τὸ συνέδριον τοῦτο τὸ ὁποῖον συνέρχεται ἀνά τετραετίαν ἦτο τὸ πρῶτον μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1968 ἐπισυμβάντα θάνατον τοῦ κυρίου ὀργανωτοῦ καὶ ἐμψυχωτοῦ τοῦ Συνεδρίου καθηγητοῦ τῆς Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης Rev. Frank Leslie Cross. Καὶ πολὺ δικαίως κατὰ τὴν ἐπίσημον ἑναρξιν τοῦ Συνεδρίου τὸσον ὑπὸ τοῦ καρδιναλίου Jean Daniélou ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ πρυτάνεως τοῦ Exeter College καὶ Pro-Vice-Chancellor τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης Sir Kenneth Wheare ἐξήρθη ἡ συμβολὴ τοῦ καθηγητοῦ Cross εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῶν πέντε πρώτων Συνεδρίων καὶ γενικότερον ἡ προσωπικότης αὐτοῦ. Ἡ ὀργάνωσις τοῦ ΣΤ' Συνεδρίου ὀφείλεται εἰς τὸν ἐν Ὁξφόρδῃ καθηγητὴν Dr. J. N. D. Kelly καὶ τὴν γραμματέα τοῦ μέχρι τοῦδε ὀργανωτοῦ τῶν Συνεδρίων Rev. F. L. Cross, Miss Elizabeth Livingstone.

Τὰ περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ Συνεδρίου ἐξεθέσαμεν εἰς παλαιότερον τεύχος τῆς Θεολογίας (τόμος ΛΒ', τεύχος Α', Ἀθήναι 1964, σ. 159). Εἰς τὸ συνέδριον τοῦ παρελθόντος Σεπτεμβρίου μετέσχον πλέον τῶν ἑξακοσίων συνέδρων ἐξ ὅλων τῶν ἡπείρων. Ἡ ἑναρξίς τοῦ Συνεδρίου ἔλαβε χώραν τὸ ἑσπέρας τῆς 6ης Σεπτεμβρίου δι' ὀμιλίαν τοῦ διακεκριμένου ἐρευνητοῦ τῶν Πατέρων, καρδιναλίου Jean Daniélou μὲ θέμα: «Παράδοσις καὶ ἔρευνα εἰς τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας».

Αἱ ἐπὶ μέρους ἐργασίαι τοῦ Συνεδρίου κατενεμήθησαν ὡς καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα συνέδρια ὡς ἐξῆς:

A'. Master Themes (Κύρια θέματα).

Τὰ θέματα ταῦτα ὀρίζονται ἐκ τῶν προτέρων, ἢ διαπραγματεύσεις δὲ τούτων γίνεται ὑπὸ εἰδικῶν ἐπιστημόνων. Ἐν συνεχείᾳ ἀκολουθεῖ συζήτησις.

Κύρια θέματα τοῦ Συνεδρίου ἦσαν τὰ ἐξῆς:

1) Ἱππόλυτος καὶ Πρωτοχριστιανικὴ Λειτουργία. 2) Προβλήματα τοῦ Β' μ.Χ. αἰῶ-

νος. 3) Γνωστικισμός. 4) Ὁ Χριστιανισμὸς ἐν Ἀφρικῇ. 5) Ὁριγένης. 6) Προβλήματα Ἐκκλησίας καὶ Κράτους. 7) Εὐσέβιος Καισαρείας. 8) Γρηγόριος ὁ Νύσσης. 9) Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς καὶ Μ. Βασίλειος. 10) Ὁ ἱερός Αὐγουστῖνος καὶ ἡ Ἐκκλησία. 11) Μοναχισμός. 12) Γλῶσσα (τῶν Πατέρων). 13) Βυζαντινὴ Θεολογία καὶ 14) Ὁ Χριστιανισμὸς ἐν Συρίᾳ.

Δι' ἕκαστον τῶν ἀνωτέρω θεμάτων ἐγένοντο τέσσαρες εἰσηγήσεις. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ προηγούμενα συνέδρια ἠὲξήθη. Καὶ τοῦτο δεικνύει, βεβαίως, ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τῶν πατρολόγων καλύπτει ὅλον ἐν καὶ περισσοτέρους τομείς, δὲν συντελεῖ ἕμως εἰς τὴν συστηματικὴν ἀπὸ κοινοῦ μελέτην καὶ ἀνταλλαγὴν ἀπόψεων ἐπὶ ὀρισμένων θεμάτων, γεγονός δὲ ὅποῖον θὰ ἐβοήθει περισσότερον εἰς τὴν εἰς βάθος μελέτην αὐτῶν.

B'. Lectures (Διαλέξεις).

Ἀξιόλογα θέματα ἀνεπτύχθησαν καὶ ἐν διαλέξει. Μεταξὺ τούτων σημειοῦμεν: τὴν τοῦ καρδινάλιου Michele Pellegrino με θέμα: «Φωτεινὰ καὶ σκιερὰ σημεῖα εἰς μίαν φιλιαν. Μ. Βασίλειος καὶ Γρηγόριος Ναζιανζηνός» τὴν τῶν καθηγητῶν H. E. W. Turner («Ἐπαναθεώρησις τοῦ προβλήματος τοῦ Νεστορίου») καὶ G. Kretschmar («Τὸ χριστιανικὸν Πάσχα κατὰ τὸν Β' μ.Χ. αἰῶνα καὶ ἡ διαμόρφωσις τῆς Χριστιανικῆς Θεολογίας») καὶ μάλιστα τὴν τοῦ διακεκριμένου Θεολόγου αἰδεσιμολογιωτάτου καθηγητοῦ G. Florofsky με θέμα: «Προβλήματα Πατερικῆς Ἐκκλησιολογίας». Ὑπὸ τοῦ πατρὸς Florofsky ἐξήθη ἡ ἱστορικότης καὶ τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας. Ἰδιαίτερος ἐγένετο λόγος περὶ τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐξάιρεται ἡ Ἐκκλησία ὡς τὸ πλήρωμα τῆς ἀληθείας, ὡς ὁ ὅλος Χριστὸς παρατεινόμενος εἰς τοὺς αἰῶνας.

Γ'. Communications (Ἀνακοινώσεις).

Ἐν τῷ Συνεδρίῳ ἔλαβον χώραν περὶ τὰς 250 ἀνακοινώσεις διαρκείας 12'-18' ἐπὶ ποικίλων θεμάτων ἀπασχολούντων τοὺς διαφόρους ἐρευνητάς. Ἀπὸ Ἑλληνικῆς πλευρᾶς ὠμίλησαν ὁ ἐν τῇ ἐν Βοστώνῃ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ καθηγητῆς κ. Γεώργιος Μπεμπῆς με θέμα: «Ἡ ἔννοια τῆς εὐδαιμονίας κατὰ τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας», ὁ ἐπιμελητὴς τοῦ «Πατριαρχικοῦ Ἰδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν» τῆς Ἱ. Μ. Βλατάδων κ. Εὐάγγελος Χρυσὸς («Περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ Rescriptum Theodosii ad Honorium ἐν τῇ Collectio Thessalonicensis») καὶ ὁ γράφων με θέμα: «Τὸ Περιμétrων καὶ σταθμῶν ἔργον Ἐπιφανίου τοῦ Σαλαμῖνος καὶ ἡ φιλολογικὴ ἐνότης αὐτοῦ».

Δ'. Instrumenta Studiorum (Ὅργανα Σπουδῶν).

Ἐλαβον χώραν περὶ τὰς τριάκοντα σύντομοι ἀνακοινώσεις περὶ τῆς πορείας τῶν ἐρευνῶν καὶ τῆς καθόλου ἐκδοτικῆς δραστηριότητος τῶν διαφόρων πατρολογικῶν κέντρων.

Σημειωτέα ὡσαύτως ἡ συμμετοχὴ εἰς τὸ Συνέδριον: τοῦ Σεβασμ. ἀρχιεπισκόπου Βρυξελλῶν B. Krivocheine, εἰδικοῦ μελετητοῦ τοῦ Συμειῶν τοῦ Νέου Θεολόγου, ὀμιλήσαντος ἐπὶ τοῦ θέματος «Οἱ ὅροι «οὐσία», «κατὰ τὴν οὐσίαν», «οὐσιωδῶς» κ.λ.π. εἰς τὴν μυστικὴν θεολογίαν Συμειῶν τοῦ Νέου Θεολόγου» τοῦ Σεβ. ἐπισκόπου Pierre J' Huiller («Ἡ εἰσδοχὴ τῶν ἀφρικανικῶν κανόνων εἰς τὰς βυζαντινὰς ἀλλαγὰς τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου») τοῦ ἀρχιμανδρίτου καὶ Ὑφηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Ὁξφόρδης πατρὸς Καλλίστου Ware («Ἡ προσευχὴ τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον τὸν Σιναιτην») καὶ τοῦ καθηγητοῦ κ. Βασιλείου Ἀναγνωστοπούλου.

Τὰ πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου δημοσιεύονται ὑπὸ τοῦ οἴκου Akademie Verlag τοῦ Βερολίνου εἰς εἰδικὴν σειρὰν ὑπὸ τὸν τίτλον «Studia Patristica».

ΗΛΙΑΣ Δ. ΜΟΥΤΣΟΥΛΑΣ, δ. Θ.